

DEIXA PRIMARĂ ȘI DEIXA SECUNDARĂ

Oxana CREANGA

Catedra Filologie Engleză

The article reviews the traditional deixis concept within the narratological framework. Primary deixis realized in situational discourse has been successfully taken up in narratology and applied to discourse analysis. In narrative discourse secondary deixis is used to denote perspective / point of view from which the narrative is presented.

Cercetările vizând categoria deixei au evoluat considerabil, începând cu studiul filosofilor antici până în prezent, devenind obiectul multiplelor studii interdisciplinare, inclusiv din domeniul naratologiei. Din a doua jumătate a secolului XX, deixa capătă o nouă actualitate, primind caracteristica unei categorii universale ce funcționează la toate nivelurile limbii. Caracterul universal al deixei este condiționat de universalitatea conceptelor pe care această categorie se bazează: subiectul – spațiul – timpul. Procesul de comunicare nu poate fi conceput fără elementele constituente de bază, vorbitor și ascultător, enunțarea nu are loc în afara timpului și locului. Atenția sporită a lingviștilor asupra acestei categorii este generată de caracterul antropocentric al deixei. Deixa reprezintă egocentrismul lingvistic, întrucât orice enunțare conține referință, în primul rând, la vorbitor: eu–aici–acum reflectă origo-ul discursului, timpul și locul vorbitorului. Subiectul discursului își apropie realitatea prin alegerea unor mijloace lingvistice în cadrul fiecărei enunțări, elementele deictice fiind printre cele mai relevante mijloace lexico-gramaticale în acest sens. Astfel, cercetările ce țin de deixa au evoluat de la un studiu lexico-morfologic până la unul functional-pragmatic.

În prezent, studiul deixei se impune prin lipsa unei unanimități referitor la diverse aspecte ale categoriei: deixa drept fenomen lingvistic, tipurile deixei, gradul de deicticitate al elementelor gramaticale și lexicale, câmpul elementelor deictice.

Tipologia deixei, un aspect ce ține de probleme de teorie generală a deixei, de asemenea, capătă noi dimensiuni, întrucât își găsește reflectarea nu doar în cadrul lingvisticii, ci și al naratologiei. În lingvistica modernă s-a ajuns la stricta delimitare a deixei **primare**, și alte trei tipuri ce derivă de la ea: **deixa secundară**, **anafora** și **deixa textuală**, prima constituind obiectul de studiu al acestui articol.

În deixa primară se face referință la centrul deictic (eu–aici–acum), origo-ul discursului, și nu reprezintă altceva decât cele trei coordonate principale pe care se bazează actul de comunicare. Situația discursivă este caracterizată printr-un **context situațional** care include vorbitorul, interlocutorul, acțiunile pe care le efectuează și un șir de evenimente și obiecte externe. Fiecare enunțare are loc într-o anumită situație spațiotemporală incluzând vorbitorul, interlocutorul, acțiunile pe care le efectuează și un șir de evenimente și obiecte externe. Există *particularități deictice* ale enunțării (*deictic features of the utterance*) care fac referință la situația în care are loc enunțarea. I.Stepanov introduce termenul de *spațiu deictic* pentru a cuprinde complexitatea caracteristicilor deictice, sau parametri deictici caracteristici situației discursive (eu–tu–aici–acum) care pot varia cu fiecare situație discursivă [1, p.334]. Interlocutorul poate interpreta corect conținutul enunțării doar în cazul în care ține cont de elementele deictice (coordonatele comunicative) ale situației discursive. Totuși, contextul enunțării nu poate fi redus doar la parametrii spațiotemporalii ai actului discursiv. Participanții trebuie să țină cont nu doar de obiecte și acțiuni ce au loc la momentul dat, dar și de prezumțiile pragmatice, cunoștințele vorbitorului și ale interlocutorului referitor la ceea ce a fost menționat anterior. Aici sunt incluse cunoștințele de fundal: reguli, moravuri, accepțiuni împărtășite de ambii, vorbitor și interlocutor [2, p.413].

Atunci când în discurs sunt create centre deictice alternative, în care se plasează virtual subiectul, apare fenomenul **deixei secundare**, ca în exemplul trecerii vorbirii directe în cea indirectă. Deixa secundară este caracteristică și textului narativ, fenomen desemnat prin termenii **deixa imaginară** (virtuală), **deixa narativă**. Analiza textului narativ implică identificarea diferitelor conștiințe, puncte de vedere, a naratorului și personajului, proiectate în text anume prin intermediul deixei secundare. Aceasta reprezintă cadrul spațiotemporal al textului, evaluarea evenimentelor și personajelor din punctul de vedere al observatorului/focalizatorului care are o anumită poziționare în spațiu și timp. Astfel, cadrul deictic este proiectat în text prin intermediul unor concepte universale: om, spațiu, timp, care, totodată, stau și la baza situației de comunicare. În discursul narativ, conceptul de **centru deictic**, caracteristic contextului conversațional, este preluat cu alt sens, și

anume, pentru a desemna perspectiva discursului narativ. Noțiunea de cadru deictic este utilizată eficient la analiza textului narativ, deoarece evoluarea, adică menținerea și schimbarea centrului deictic de la un personaj la alt personaj sau la narator pe parcursul desfășurării cadrului narativ este considerată un mecanism de asigurare a comprehensiunii textului.

Imitarea situației discursive în textul narativ are loc la trei niveluri ale comunicării narative, fiecare cuprinzând setul său de locutor și interlocutor (emițător și receptor) [3, p.15]:

- nivelul comunicării nonficionale ce conține autorul și cititorul;
- nivelul medierii ficționale cu naratorul și adresatul (narrate);
- nivelul acțiunii ce conține personajele.

Spre deosebire de situația discursivă de tip canonic, unde sunt prezenți locutorul și interlocutorul care se văd reciproc, în textul narativ, are loc transmiterea mesajului în cadrul unei situații discursive incomplete. Diverse regimuri narative utilizate în operele literare (homodiegetic, heterodiegetic și figurativ realizat prin intermediul discursului indirect liber) nu reprezintă altceva decât suplinirea acestei situații discursive incomplete.

Analizând specificul realizării actului discursiv din cadrul primului nivel, se poate afirma că odată ce autorul creează textul narativ, el își imaginează un potențial cititor, care îndeplinește rolul de interlocutor, menține legătura cu el, este cointeresat de menținerea atenției lui, împărtășirea punctului său de vedere. Totuși, prezența autorului, în calitate de generator al discursului este mai puțin frecventă în textul narativ. Această funcție este realizată în cadrul celui de al doilea nivel de către narator și, uneori, personaj. În ultimul timp, în literatură există tendința de a scoate în evidență aspectul psihologic al evenimentelor și faptelor, de a se pune accent pe eul interior al personajelor, astfel, rolul de focalizator fiind atribuit personajelor. Diverse tehnici literare fac posibilă suprimarea discursului naratorial: discursul liber indirect, monologul interior, fluxul de conștiință. Prin urmare, în textul narativ are loc interacțiunea discursului diferitelor centre deictice care aparțin autorului, naratorului și personajului, fapt ce duce la crearea unui aspect eterogen al discursului. Totuși, există diverse mijloace lingvistice care ar permite identificarea vocii autorului:

- deplasarea temporală;
- schimbul persoanei care narează;
- schimbul planului modal;
- deplasarea semantică spre generalizare.

“I knew in the end that there was truth in what he said. Unconsciously, perhaps, we treasure the power we have over people by regard for our opinion of them, and we hate those upon whom we have no such influence. I suppose it is the bitterest wound to human pride. But I would not let him see that I was put out.” [4, p.154].

În exemplul dat, ce aparține regimului narativ autodiegetic, *I* din prima propoziție aparține naratorului, și coincide cu personajul, care relatează derularea evenimentelor din romanul „The Moon and the Sixpence”, dar *I* din propoziția *I suppose it is the bitterest wound to human pride* prin *I* se face referință la însuși autorul, încât deplasarea temporală și schimbul persoanei care narează denotă deplasarea centrului deictic: are loc identificarea lui *I* cu *We* și astfel se creează generalizarea situației prin utilizarea substantivelor *power, people, opinion, influence, pride*; are loc, de asemenea, schimbarea cadrului modal – utilizarea expresiei modale *perhaps* sugerează existența unei alte posibile lumi, altei evaluări (*bitterest*).

“Stephen bent over his loom, quiet, watchful, and steady. A special contrast, as every man was in the forest of looms where Stephen worked, to the crashing, smashing, tearing piece of mechanism at which he labored. Never fear, good people, of an anxious turn of mind, that Art will consign Nature to oblivion. Set anywhere side by side, the work of God and the work of man, and the former, even though it be a troop of hands of very small account, will gain in dignity from the comparison.” [5, p.72].

Fragmentul dat, aparținând regimului narativ heterodiegetic, totuși conține și discursul autorului. Inițial are loc prezentarea acțiunilor din perspectiva unui narator la persoana a treia (*Stephen, every man, he – bent, was, labored*). Apoi, regimul comunicativ se schimbă brusc, autorul trece la vorbirea directă, utilizând modul imperativ (*never fear, set anywhere*), spre deosebire de exemplul anterior, unde era necesar a ține cont de unele mijloace lingvistice pentru identificarea vocii autorului. Discursul său devine dialogal: el se adresează oamenilor buni (*good people*) să nu le fie frică de faptul că arta va da uitării natura (*that Art will consign Nature to oblivion*), căci creația lui Dumnezeu oricum va fi superioară celei umane (*Set side by side the work*

of art and the work of man and the former... will gain in comparison.) Astfel, a doua parte a fragmentului reprezintă o abatere de la narațiune, are loc întreruperea ei de către autor pentru stabilirea contactului cu cititorul.

Anume la al doilea nivel narativ are loc manifestarea deixei secundare cu coordonatele *el/ei – acolo – atunci*. Rolul vorbitorului, aici, îl îndeplinește naratorul. I. Apresean, în acest sens, folosește termenul de **observator** [6, p.28]. E. Paduceva propune de a face diferența dintre regimul conversațional și regimul narativ al interpretării elementelor deictice, având în vedere specificul utilizării lexemelor și formelor gramaticale caracteristice dialogului (situației discursive, fiind vorba de deixa primară) și vorbirii indirecte sau textului narativ, ca în cazul deixei secundare [7, p.415].

Manifestarea punctului de vedere al personajului este posibilă în cadrul regimului narativ figurativ prin intermediul discursului indirect liber. Aici, naratorul, parțial, oferă dreptul personajului la actul discursiv. Astfel, apare un fenomen pur literar, vorbitorul reprezentat de un personaj la persoana a treia, imposibil în situația discursivă de tip canonic.

Identificarea acestei forme narative ține de analiza elementelor egocentrice ale textului: deixa, modalitatea, cuvinte evaluative, unități lexicale ce exprimă percepția fizică și mintală (*I, here, now, probably, really, fortunately*). În regimul conversațional, elementele egocentrice sunt centrate spre vorbitor, pe când în textul narativ, ele sunt orientate spre narator sau personaj. În cadrul discursului indirect liber, sunt utilizate elementele egocentrice caracteristice atât regimului narativ, cât și celui conversațional. Pentru această tehnică literară este caracteristică menținerea deixei spațiale și, uneori, temporale caracteristice personajului (*here, this side; now and today*). Unica ce nu poate personajul este să se refere la sine prin persoana întâi, aceasta este posibil doar prin utilizarea persoanei a treia. Cadrul temporal, prin utilizarea timpului trecut, aparține regimului narativ. Astfel, folosind un limbaj mixt, are loc fuziunea a două voci, cea a personajului și cea a naratorului, fapt ce duce la existența concomitentă a două centre deictice. Este semnificativ faptul că aceste centre deictice aparțin la două niveluri narative diferite, nivelul medierii ficționale și nivelul acțiunii, dar sunt realizate în cadrul aceleiași propoziții:

„But now after the kindling again of so many memories, the first touch of her body, musical and strange and perfumed sent through him a keen pang of lust” [8, p.246].

Exemplul dat reprezintă discursul indirect liber și conține două centre deictice, adică două structuri subiective diferite: origo-ul naratorului (utilizarea persoanei a treia *him*, timpul trecut *sent*) și a personajului, exprimat prin adverbul de timp *now* și expresii ce implică percepția sa fizică (*the first touch of her body, sent through him a keen pang of lust*) și mintală (*the kindling of so many memories*). Utilizarea acestei tehnici literare face posibilă manifestarea lumii emoționale a personajului, prin urmare, centrul său deictic prevalează asupra celui al naratorului, cel din urmă având doar rolul de exteriorizare a stărilor și trăirilor prin mijloace verbale.

În baza celor expuse mai sus, observăm că limitele aplicării categoriei deixei sunt destul de extinse. Analizând tipologia deixei, la prima vedere, s-ar părea că acest aspect ține doar de domeniul lingvisticii. Deixa însă este aplicată cu succes și în naratologie, deixa secundară reflectând unul din aspectele de bază ale acestei discipline, și anume perspectiva textului narativ. Acest fapt condiționează inițierea unor ulterioare direcții de cercetare care ar elucida mecanismele funcționării centrului deictic în textul narativ.

Referințe:

1. Степанов Ю. В трехмерном пространстве языка. - Москва: Наука, 1985.
2. Lyons J. Introduction to Theoretical Linguistics. - Cambridge, 1968.
3. Jahn Manfred. Narratology: A Guide to the Theory of Narrative. - English Department, University of Cologne, 2005.
4. Maugham S. The Moon and the Sixpence. - Moscow: Progress Publishers, 1980.
5. Dickens Ch. Hard Times. - Moscow: Progress Publishers, 1952.
6. Апресян Ю.Д. Деиксис в лексике и грамматике и наивная модель мира // Семиотика и информатика. Вып. 28. - Москва, 1986.
7. Падучева Е. В. Семантика вида и точка отсчета // Изв. РАН. Серия лит. и яз. - 1986. -Т.45. - № 5.
8. Joyce James. Dubliners. - Penguin Popular Classics, 1996.

Prezentat la 16.10.2008